

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LIX.
Fasciculus 7.

JUHÁSZ ZSUZSANNA

A börtönmunka nemzetközi áttekintése

SZEGED
2001

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis

ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, LÁSZLÓ BODNÁR,
JÓZSEF HAJDÚ, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA,
JÁNOS MARTONYI, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY,
BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja
a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, BODNÁR LÁSZLÓ,
HAJDÚ JÓZSEF, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER,
POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

A fogvatartottak munkáltatása a büntetés-végrehajtások számára kiemelt jelentőségű kérdéskör, hiszen – ahogy arra a munkáltatás céljának megfogalmazásánál Bv-kódexünk is rámutat – az elítéltek foglalkoztatása a szabadságvesztés végrehajtásának fontos része. A legtöbb állam elfogadja és érvényesíti is azt a nézetet, hogy az elítéltek bármiféle munkáltatása inkább kívánatos, mint semmittevésre kárhoztatásuk. Mivel a munkavégzés szerves része a mindennapi életnek, a büntetés-végrehajtás falain belül különösen alkalmas lehet az egyhangúság leküzdésére, egyúttal esélyt adhat a reszocializáció érvényesülésének. Köztudomású tény, ugyanis, hogy azok a fogvatartottak, akik munkalehetőség hiányában nem tudnak dolgozni, munkát végző társaikkal szemben sokkal inkább deprimáltak, agresszívebbek, fegyelmetlenek lesznek.

Az Európai Börtön szabályok¹ ajánlásainak szellemében ezért, nemcsak hogy munkát kell adni, hanem olyan munkát kell a fogvatartottaknak biztosítani, amely ösztönzi teljesítményüket, növeli felelősségtudatukat, elősegíti a társadalomba való visszailleszkedés folyamatát. Törekedni kell arra, hogy a munka szervezete és módszerei minél jobban hasonlítsanak a külső munkavégzés feltételeihez, ezzel is előmozdítva a felkészülést a szabadulás utáni életre. Messzemenően érvényesíteni kell például a biztonsági, egészségügyi, munkavédelmi előírásokat, gondoskodni kell a fogvatartottak üzemi balesetek elleni biztosításáról. Ki kell dolgozni a munkavégzésért járó igazságos bérezés rendszerét, a napi és heti munkaidőre vonatkozó szabályokat.²

A börtönmunka mint kötelezettség

A legtöbb államban a jogerősen elítéltek számára a munkavégzés kötelező. Ez a helyzet például Svájcban, Ausztriában, Japánban, Izraelben, Angliában és Walesben, Lengyelországban, Hollandiában.

Az 1942-ben hatályba lépett Svájci Büntető Törvénykönyv az egyes kantonok börtönmunkára vonatkozó rendelkezéseit harmonizálva kimondja, hogy „*a fogvatartott köteles elvégezni a számára kijelölt munkát.*” Rögzíti továbbá, hogy „*amennyire lehetséges a fogvatartottat olyan munkával kell ellátni, amely megfelel képességeinek és lehetővé teszi számára a szabadulás utáni létfenntartást.*”³ [Btk. 37. § (1)–(2)]

¹ A bűncselekmények megelőzéséről és a büntettek kezeléséről szóló I. ENSZ-kongresszus 1955-ben Genfben fogadta el az *Európai Börtön szabályok* néven ismertté vált szabálygyűjteményt. Az Európa Tanács tagországai számára elfogadásra és alkalmazásra 1957-ben az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa ajánlotta a „mintaszabályzatot”. Végző formáját – a korszerűsítések és az időközben keletkező hiányosságok kiküszöbölését követően – 1987-ben nyerte el.

² A Börtön szabályokhoz fűzött magyarázat leszögezi, hogy „ezen meghatározó elvek a gyakorlatban általában elfogadottak, bár maradéktalan végrehajtásukat gyakran hátráltatják a szűkös erőforrások, a lehetőségek hiánya vagy a mostoha működési feltételek.” Az európai börtön szabályok. In: Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár sorozat. Budapest 1990. 42. p.

³ A törvény szövege szinte szó szerint megegyezik Carl Stooss 1893. évi Btk. előtervezetének szövegével.

Az osztrák Bv-törvény értelmében „ha a fogvatartottat jogerősen elítélték és képes munkát végezni, számára a munkavégzés kötelező” [44. § (1)]. A törvény alapján az elítélteknek a számukra kijelölt munkát kell elvégezniük, amely sem életre, sem egészségre nem lehet veszélyes, ezen túlmenően pedig nem lehet lealacsonyító és büntető jellegű.⁴

A japán Büntető Törvénykönyv a szabadságvesztés büntetés két típusát szabályozza: az önállóan és a munkavégzéssel együtt alkalmazott szabadságvesztést. Ez utóbbi kapcsán a törvény kimondja, hogy a munkavégzéssel együtt járó szabadságvesztés végrehajtásánál a fogvatartott köteles a kijelölt munka elvégzésére.

Izraelben jelenleg az 1977. évi Büntető Törvénykönyv 48. §-a mondja ki azt az alapelvet, miszerint az elítéltek munkavégzésre kötelesek.

Lengyelországban az 1969. évi Büntetés-végrehajtási Kódex alapján (Bv. tv. 47. §) az elítéltek kötelesek a börtönigazgatóság által számukra kijelölt típusú munka végzésére. Az előzetes letartóztatásban lévőknek csak „házi munkát” kell végezniük, illetőleg az előzetes letartóztatottakra vonatkozó Börtön szabályok 7. §-a alapján „a fogvatartott köteles szobáját, amelyben tartózkodik tisztán és rendben tartani.” Minden más munkavégzés esetén követelmény az előzetes letartóztatott hozzájárulása.

A holland szabályozásnál – több más ország szabályozásához hasonlóan – az elítélt és az előzetesben lévő személy státusza közötti alapvető különbség, hogy amíg az elítéltek kötelesek a számukra kijelölt munkát elvégezni, addig ez utóbbi fogvatartotti kategóriánál az ártatlanság vélelmének következtében nincs munkavégzési kötelezettség. Amennyiben az előzetes letartóztatott mégis dolgozni akar, hasonló szabályok vonatkoznak és érvényesek rá, mint elítélt társaira. Ilyenkor a gyakorlatban a börtönigazgató és az előzetes között egy foglalkoztatási megállapodás jön létre, amely meghatározott időtartamra szól, de folyamatosan meghosszabbítható.

Az előzetes letartóztatottak munkavégzési kötelezettsége – ahogy arra a lengyel szabályozásnál már utalás történt – általában kimerül a büntetés-végrehajtási intézet tisztántartási és intézmény-fenntartási (pl. konyhai munkák, takarítás stb.) munkálatainak elvégzésében.

Mint láthattuk, az elítéltek munkavégzési kötelezettsége általános jelenség. Alapvető követelmény azonban az egyes államok felé, hogy a fogvatartottakkal végeztetett munka egyrésztől nem lehet represszív tartalmú, másrésztől pedig nem lehet büntetővagy kényszermunka jellegű. A kényszer és kötelező munka tilalmáról szóló, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által 1930-ban elfogadott 29. számú egyezmény 2. cikke alapján e fogalomkörbe tartozónak csak azon munka vagy szolgáltatás értendő, amit valamilyen büntetés terhe alatt valakitől megkövetelnek és amire a munkára kötelezett személy nem szabad akaratából vállalkozik. Az egyezmény alapján azonban nem vonható e meghatározás alá az a munka vagy szolgáltatás, amelyet bírói ítélet alapján követelnek meg valakitől, feltéve, hogy a munkát a hatóságok felügyelete és ellenőrzése alatt kell végezni. Ebből tehát kitűnik, hogy nem tekinthető kényszermunkának a szabadságvesztés tartama alatt foganatosított és a fogvatartottakkal kötelező érvénnyel végeztetett munka.⁵

⁴ Az ún. dologházakat az 1975-ös büntető reform törölte el.

⁵ E témáról részletesen ld. Gerard De Jonge: Still „Slaves of the State”: Prison labour and International Law. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives 1999.320–328. p.

A munkavégzési kötelezettség kivételei

A jelen címben feltüntetett kivételek egy része általánosan elfogadott. Így nyilvánvalóan nem kell munkát végezniük azon elítélteknek, akik arra egészségügyileg alkalmatlanok. A holland szabályozás a munkavégzés alóli egyedüli kivételként a fogvatartottak betegségét ismeri el. Az elítélt ezen okból történő munkaképtelenségéről az intézmény orvosának kell véleményt mondania. A beteg rab ilyenkor betegek számára járó fizetést fog kapni. Ha azonban a fogvatartott a betegséget csak színlelné fegyelmi büntetésben részesülhet, illetőleg a börtönigazgató döntése alapján eltiltható a közösségi munkavégzéstől.⁶

Az osztrák Bv-törvény alapján a munkavégzési kötelezettség nem vonatkozik a jogerősen el nem ítélt személyekre, továbbá a beteg, illetve a munkaképtelen fogvatartottakra.

Angliában és Walesben a fogvatartottak egészségügyi okból mentesülhetnek a munkavégzés kötelezettsége alól, illetve az orvos ajánlására a fogvatartott számára speciális munka jelölhető ki, valamint lehetőség nyílik például arra, hogy a fogvatartott üljön végezze munkáját.⁷

A spanyol Börtöntörvény alapján a fogvatartottak egyes csoportjai úgyszintén kizárta a munkavégzésből. Így például nem dolgozhatnak azok, akik egészségügyi kezelés alatt állnak baleset vagy betegség következtében, mindaddig, míg vissza nem nyerik egészségüket; azok akik állandóan teljes munkaképtelenségben szenvednek; továbbá akik elmúltak 65 évesek, illetőleg nyugellátásban részesülnek; valamint a terhes nők a szülést megelőző 16 héten, ikerterhesség esetén pedig 18 héten át folyamatosan.

Sajátos kizárási ok érvényesül Lengyelországban, ahol azon elítéltek, akik lelkiismereti okokból a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1957. évi 105. számú, a kényszermunka eltörléséről szóló konvenciójának hatálya alá tartoznak az Igazságügyi Minisztérium 1978-ban kiadott rendelkezései szerint jogosultak eldönteni, hogy végeznek-e munkát vagy sem. A gyakorlatban ezen személyek néhány alapvető házi munkát, így például lakóhelyiségük tisztán és rendben tartását a mentességtől függetlenül kötelesek voltak elvégezni. Az 1997. évi új Büntetés-végrehajtási törvény, amely 1998. szeptember 01. óta van hatályban, a munkavégzés kötelezettsége alóli kivételeket továbbra is fenntartotta. A törvény 107. §-a kimondja, hogy „az elítélt lelkiismereti okból nem kötelezhető munkavégzésre.”

A fentiekben túlmenően biztonsági okokból nem végezhetnek munkát az előzetesek, illetőleg azok, akik erre egészségügyi okokból képtelenek.

Ugyancsak vitára adhat okot e tekintetben az izraeli szabályozás. Ezen államnál a Feltételes Szabadon bocsátási Bizottság⁸ állapíthat meg kivételeket a munkakötelezettség alól, valamint mérsékelheti a kötelezettségeket a következő esetekben:

⁶ Részletesen ld. Constantijn *Kelk*: The Netherlands: work in the dutch prison. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives 1999. 171–172. p.

⁷ Jon *Vagg* and Ursula *Smartt*: England and Wales. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives 1999. 40–41. p.

⁸ A bizottság nevét onnan kapta, hogy feladata a fogvatartott feltételes szabadlábra helyezése, amennyiben az a szabadságvesztés-büntetése tartamának a 2/3-át már kitöltötte.

- a) ha a fogvatartott egészségügyi állapota ezt szükségessé teszi;
- b) ha a mentesség vagy korlátozás hatásos lesz, lehetőség van a fogvatartott rehabilitációjára;
- c) egyéb indokolt esetekben.

Ahogy erre az izraeli nemzeti jelentésben Leslie Sebba rávilágított⁹ e törvényi rendelkezésnél nyilvánvalóan kérdéses lehet, hogy mely faktorok alapozhatják meg a rehabilitációt, illetve mit takar az „egyéb indokolt eset” fogalma.

A fogvatartottak munkavégzési joga

A munkavégzés jogként való szabályozása az országok körében viszonylag szűk körben érvényesül. Példaként említhető Franciaország, ahol 1987-ben szüntették meg a munkakötelezettséget. „Az 1987. június 22-i törvényben a munkakötelezettséget az a meghatározás helyettesíti, hogy a végrehajtási intézetben belül minden olyan intézkedést meg kell hozni, amely a fogvatartott szakmai tevékenységét, a munkavégzést biztosítja.”¹⁰

Az 1978. évi spanyol alkotmány 25. § (2) kimondja, hogy a fogvatartottaknak joguk van fizetett munkára és az ezzel járó társadalombiztosítási ellátásra. Az alkotmány rendelkezése alapján a fogvatartott nemcsak hogy tiltakozhat a kényszermunka ellen, de joga is van a fizetett munkához. A spanyol szabályozás azonban a munkavégzés joga mellett alapelveként rögzíti a munkavégzés kötelezettségét is. Ezen jog és kötelezettség pedig a Börtöntörvény 26. §-a értelmében alapvető elemei a fogvatartottak kezelésének.

Itt említhető meg az a korábban Spanyolországban alkalmazott jogintézmény, amelynek értelmében két teljesített munkanap után a fogvatartott büntetési tartamából egy nap elengedhető volt. Ehhez hasonló modell figyelhető meg jelenleg Romániában, azzal az eltéréssel, hogy az ítéleti tartam egy nappal történő lerövidítéséhez a román szabályozás 5 napi börtönmunkát követel meg.

A korábbi gondolatmenethez visszatérve a spanyolhoz hasonló megoldást követett az 1969. évi lengyel Büntetés-végrehajtási törvény is, amely az elítéltek munkavégzési kötelezettsége mellett elismerte a fogvatartottak foglalkoztatásra és baleseti biztosításra való jogát is (Bv. tv. 48. §). Az 1952. évi lengyel alkotmány 68. szakasza, hasonlóan a Munka Törvénykönyvéhez, a munkához való jogot, mint emberi jogot deklarálta. Az 1997-ben elfogadott új lengyel alkotmány ugyanakkor már nem proklamálja a munkához való jogot, és az 1997. évi új Bv. törvény, valamint a Börtönmunkáról szóló törvény sem tartalmaz ilyen rendelkezést. Az 1997. évi Bv. törvény 102. §-a csak annyit mond ki, hogy „*az elítéltnak joga van munkája után javadalmazásra és társadalombiztosítási támogatásra.*”¹¹

⁹ Részletesen ld. Leslie Sebba: Israel. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives 1999 126–127. p.

¹⁰ Nagy Ferenc: Egyes államok büntetés-végrehajtási rendszere a II. világháború után. In: Büntetés-végrehajtási jog. Rendőrtiszt Főiskola – Rejtjel Kiadó, Budapest, 1999. 49. p.

¹¹ Részletesen ld. Zbigniew Holda: Poland. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives 1999. 201–203. p.

Hollandiában és Németországban a fogvatartottak munkavégzési joga nincs törvényileg lefektetve, de amennyiben részükre a büntetés-végrehajtási intézmények nem tudnak munkát biztosítani, javadalmazásban részesülhetnek, azaz a munkanélküliekhez hasonlóan „segélyt” kapnak.

A börtönmunka alkalmazásának visszaszorulása

A börtönmunka alkalmazása az elmúlt években a legtöbb országban csökkenő tendenciát követett, bár a visszaesés a Nyugat-Európai országokban relatíve enyhének mondható. Ez volt a helyzet például Angliában és Walesben, ahol a munkát végzők arányának csökkenése a börtönnépesség emelkedésének következtében alakult ki. Ezzel szemben a kelet-európai országokban,¹² illetve például Dél-Afrikában a változás sokkal drámaibb méreteket öltött.

Szemléletes példája a munkáltatás csökkenésének Lengyelország, ahol 1989 előtt a kommunista kormány fellépésére az elítéltek kb. 90 %-át foglalkoztatták, igaz olcsó munkaerőként. A kormány azt követelte, hogy minden elítélt részesüljön foglalkoztatásban vagy a börtönvállalatnál (pl. gyárakban, műhelyekben, farmokon) vagy a börtönön kívüli gyárakban illetőleg farmokon. 1986-ban a lengyel börtönökben a 76.112 elítéltekből 62.983 fő, azaz 82,8 % végzett munkát. 1988 decemberében ez az arány már megközelítette a 84 %-ot és ezen túlmenően – ha kis mértékben is – de előzetes letartóztatásban lévő személyek munkavégzésére is sor került. 1990-től kezdődően, miután a piacgazdaság helyreállításra került, azaz a piac törvénye érvényesült, a legtöbb fogvatartott munkanélkülivé vált. 1996. májusában például már csak az elítélt személyek 27,5 %-a és az előzetesek 6,5 %-a, azaz összességében a fogvatartottak mindösszesen 34 %-a végzett munkát.

Az iparnak nem volt többé szüksége a fogvatartottakra és csak a dolgozó elítéltek 12–16 %-át foglalkoztatták külső munkáltatóknál. A börtönműhelyekben, gyárakban és farmokon történő foglalkoztatás nagyon lecsökkent, mert az elszegényedett gazdaság a kötelezettségeknek már nem tudott eleget tenni, még annak ellenére sem, hogy a pénzügyminiszter adómentességet garantált. Az 1980-as években hozzávetőlegesen 20.000 fogvatartottat foglalkoztattak vállalkozásokban. Az 1990-es évek közepére a 49 többségében kicsi műhelyben, üzemben, illetőleg farmon már mindösszesen 3.500 elítéltet foglalkoztattak.

A büntetés-végrehajtás a fogvatartottak kb. 55–60 %-a számára csak házi munkát, valamint intézmény-fenntartási munkát tudott biztosítani.

A lengyel nemzeti jelentés alapján a börtönrendszernek jelenleg 30–40.000 munkahelyre volna szüksége a fogvatartottak munkával történő ellátásához. A munkát nem végző fogvatartottak egy része a munka hiányát úgy tekinti, mint emberi jogainak megsértését, ide értve a rehabilitációhoz való jogot is. Tadeusz Zielinski, aki 1992 és

¹² Roy Walmsley a Kelet-és közép-európai börtönrendszereket bemutató összehasonlító tanulmánya nyomán a fogvatartottak munkáltatásának 1994. évi adatai egyetlen egy ország esetében sem haladták meg a 70 %-ot. Az 1996. év adataival összevetve az 1994-es helyzetképet, az arányok változása szembetűnő. Amíg például a Cseh Köztársaságban 1994 márciusában az elítélt személyek 50 %-át foglalkoztatták, addig két évvel később a munkát végzők aránya már csak 41 %-ot tett ki. Hasonló csökkenő tendencia érvényesült Oroszországban is. Itt 1994 májusában az elítélt személyek közel 65 %-a kapott munkát (2/3-uk a kolóniákon, 1/3-uk pedig a börtönökben), 1996-ban pedig 44 %-a. Vö. Roy Walmsley: Prison system in Central and Eastern Europe, Helsinki, 1996.

1996 között nemzeti ombudsman volt, az ombudsmani hivatal munkatársaival egyetértésben hasonló véleményt képviselt. Zielinski több ízben kifejtette, hogy a fogvatartottak körében a munkanélküliséget le kell küzdeni és e feladat gyors lebonyolítása az állami hatóságok feladata.¹³

Dél-Afrikában a fogvatartottakon belüli munkavégzés ugyancsak elhanyagolható méreteket ölt. 1995 decemberében például átlagosan 112.572 fogvatartott volt Dél-Afrika börtöneiben. Ebből 27.320 fő volt jogerősen el nem ítélt személy, akik nem voltak kötelesek munkát végezni. A fennmaradó 85.252 fogvatartottból mindösszesen 21.411 fő, azaz 25% végzett munkát, avagy a munkát nem végzők aránya 75 % volt. 1995 óta a foglalkoztatott fogvatartottak aránya tovább csökkent. 1997-ben például átlagosan 10.750 munkalehetőséget biztosítottak a börtönnépességnek, amely ezen év végén megközelítette a 100.975 főt. Az 1995-ös adattal szembeállítva az 1972/73-as évek adatait, szembetűnő a különbség. Az említett időszakban az elítéltek átlagos napi létszáma 76.034 fő volt. Ebből a létszámból 66.689 személy, azaz 88 % végzett munkát, ami tehát 12 %-os munkanélküliséget jelentett. Ugyancsak nyilvánvaló a börtönön kívül dolgozó fogvatartotti arány változása. Amíg ugyanis az 1972/73-as időszakban ez az arányszám 39 %, addig 1995-ben már csak 7 %¹⁴ volt.¹⁵

A spanyol börtönökben általában úgyszintén kevés munka áll rendelkezésre. A fogvatartottakon belül a munkát végzők aránya 1990-től folyamatosan emelkedő tendenciát mutat ugyan (1990-ben 14 %, 1991-ben 17 %; 1992-ben 21,4 %; 1993-ban 20,52 %; 1994-ben 22,48 %, 1995-ben 28,68 %), de ezen arányszám 1995-ben is alig érte el a 29 %-ot.

Németországban az Igazságügyi Minisztérium a legtöbb szövetségi államra vonatkozóan közzétette a munkát végzők fogvatartottak adatait. Ezen szám adatok alapján a munkanélküliségi ráta 16–81 % között mozgott, ami átlagban 37 %-os munkanélküliségi aránynak felel meg. Ez az adat azonban pontosításra szorul, ugyanis nem tartalmazza azon elítélteket, akik iskolai képzésben vettek részt, illetve kint dolgoztak az ún. munkamegváltás program keretében. Ezen két tényező figyelembe vételével az általuk lecsökkentette munkanélküliségi ráta 25 %-ot tett ki.¹⁶

Japánban a fogvatartottak közel 80%-a végez munkát. A fogvatartotti össznépességben belül a munkavégzéssel együtt járó szabadságvesztésre ítéltéken túl többek között munkát végeznek a „csak” szabadságvesztésre ítélték, továbbá a pénzbüntetés meg nem fizetése miatt átváltoztatásként munkavégzésre kötelezettek, valamint elhanyagolható hányadban (0,4 %) az előzetes letartóztatottak is.¹⁷

Az Európa Tanács 1996-os, a fogvatartottak foglalkoztatása tárgyában készült felmérése¹⁸ alapján a vizsgált országokból Ausztria, Ciprus, Szlovénia és Portugália foglalkoztatási rátája közelítette meg, illetőleg haladta meg a 70 %-ot. Ellenpéldaként 20

¹³ Holda, i.m. 197–199. p.

¹⁴ A 7 %-ból 6 %-ot a farmerek által bérbé vett fogvatartottak alkottak.

¹⁵ Dirk van Zyl Smit: South Afrika. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives 1999. 222–227. p.

¹⁶ Frieder Dunkel: Germany. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives 1999. 84–87. p.

¹⁷ Yuichi Kaido and Katsushiko Iguchi: Japan. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives 1999. 145. p.

¹⁸ Forrás: HEUNI Paper No. 10. Helsinki, 1997. 18. p.

% közeli arányszám volt megfigyelhető Albániában, Litvániában, Lengyelországban és Törökországban.

A munkát nem végzőkön belül a felmérés négy okcsoportot különített el. Az első csoportba azok kerültek, akik a munka hiánya miatt rekedtek ki a foglalkoztatásból, a másodikba azok, akik az oktatásban való részvétel okán, a harmadikba az egészségügyi problémák, megbetegedések, a negyedikbe pedig ezeken kívülálló egyéb okok miatt munkát nem végzőket tüntették fel.

Az alkalmas munka hiánya miatt munkanélküliség 12 országban az elítéltek több mint 20 %-át érintette. Ezen 12 országon belül 7 esetben a vizsgált arányszám a 40 %-ot is meghaladta. Így például Albániában a fogvatartottak 84 %-a, Lettországon 73 %-a, Litvániában 64 %-a, Máltán 50 %-a, a Cseh Köztársaságban és Lengyelországban pedig 46 %-a nem tudott munkát végezni megfelelő munkalehetőség hiánya miatt. Néhány országot leszámítva viszonylag elhanyagolható azon elítéltek aránya, akik a munkavégzés alternatívájaként oktatásban vennének részt. Ezen okcsoporton belül a legnagyobb részesedést Portugália tudhatta magáénak, ahol a közel 70 %-ot kitevő munkát végzők mellett az oktatást választók 21,8 %-ot tettek ki. Tekintettel arra, hogy a legtöbb országban a munkavégzéssel egyenértékűnek tekintik a fogvatartottak oktatásban való részvételét a két tényező együttesen 91,8 %-os messzemenően optimális állapotot tükröz.

A Portugál példán túlmenően a fogvatartottak több mint 10 %-a ugyancsak a tanulást választotta Finnországban (13 %), Izlandon (15 %) és Svédországban (19 %). A munkát végzők és az oktatásban résztvevők együttes aránya így Svédországban 82 %-ot, Norvégiában 80 %-ot, Izlandon 68 %-ot, Finnországban 67 %-ot, Németországban pedig 65 %-ot tett ki. A munkavégzés alternatívájaként nem alkalmazzák ugyanakkor az oktatásban-képzésben való részvételt többek között Ausztriában, Franciaországban és Törökországban. Ezen jogintézményt elismerik, de a vizsgált időszakban ténylegesen nem került alkalmazásra például Albániában, Cipruson, Észtországban, Lettországon, Lengyelországban, Romániában.

A betegség okán előálló munkavégzés hiánya a legkedvezőtlenebbül Boszniában volt megfigyelhető. A rendelkezésre álló adatok alapján itt ugyanis 40 %-ot alkotott azon fogvatartottak aránya, akik egészségügyi problémák miatt nem kerültek foglalkoztatásra. A vizsgált országok egyikében sem öltött még csak megközelítőleg hasonló méreteket sem a betegség miatti munkaképtelenség: az okcsoporton belül a soron következő arányszámot Izland jelentette 14 %-os mutatójával.

Az utolsóként említett „egyéb” okcsoporton belül a legnagyobb részesedést az orosz (23,4 %), a román (20,55 %), illetve a finn (20 %) mutatók jelezték.

A fogvatartottak oktatása-szakképzése

Amint azt már az előző fejezetben láthattuk az oktatás-szakképzés a legtöbb országban egyenértékű a munkában való részvétellel. Ez a helyzet például Dániában, ahol 1973 óta érvényesül az oktatásnak a termelő munkával, valamint a szakmunkás-képzésben való részvétellel való egyenrangúsága.

Egyes vélemények szerint, amennyiben a büntetés-végrehajtás a fogvatartottakat nem tudja hasznos munkával ellátni, a szakképzés a munkavégzés megfelelő alternati-

vája lehet. Más nézetek ugyanakkor e két tényező együttes szükségességét hangsúlyozzák, mondván a tanulás és a munka egyaránt alapvető emberi jogok és mindkettő meghatározó szerepet tölt be a fogvatartott rehabilitációjában. Az Európa Tanács börtönművelődésről szóló ajánlása¹⁹ pedig leszögezi, hogy a művelődésnek nem szabad alacsonyabb státusszal rendelkeznie, mint a munkáltatásnak. A gyakorlatban azonban általában kevesebb prioritást élvez a börtönoktatás, aminek oka abban keresendő, hogy az oktatás-képzés pénzügyileg kevésbé profitál mint a munkáltatás.

Ezzel a gyakorlattal szembehelyezkedő kedvező és pozitív irányok is megfigyelhetők azonban azon országokban, ahol a fogvatartottak számára minél szélesebb körben igyekeznek alap-, közép-, és felsőfokú oktatási képzésben való részvételt biztosítani, mégpedig a fogvatartott egyéni képességeihez és kapacitásához igazodva.²⁰ Ezen túlmenően egyes országokban a szakképzést választó fogvatartottak – nem elhanyagolható motiváló tényezőként – a börtöniparban dolgozókkal megegyező bért kapnak. Így például Izraelben és Svájcban az oktatásban részt vevők díjazása megfelel a munkát végző elítéltekével. A német szabályozás honorálja ugyan az oktatásban-képzésben való részvételt, de a termelő munkát végzőket jobban megfizetik.

A szakképzés alkalmazása tekintetében az 1990-től az 1995-ig terjedő időszakig javulás figyelhető meg.²¹ Egy az 1990-es évre vonatkozó nemzetközi összehasonlító jelentésből²² kitűnően 27 országból mindösszesen 7 jelezte, hogy a fogvatartottak több mint 80 %-át szakképzésben tudja részesíteni. Az 1995. évi ország-jelentéseknél már 36 ország minden vagy majdnem minden fogvatartott számára biztosította az oktatás-szakképzést. Így többek között Ausztrália, Ciprus, Dánia, Finnország, Németország, Izland, Japán(!), Hollandia, Románia(!), Oroszország(!) jelezte, hogy minden fogvatartott lehetőséget kap a szakképzésben való részvételre. A válaszadó államok közül például Horvátország, Svédország, Svájc és az Egyesült Királyság nyilatkozott úgy, hogy szinte valamennyi fogvatartott számára biztosítani tudják a fenti lehetőséget. Ugyanakkor, miután megkérdezték az érintett országokat, hogy hány oktatót foglalkoztatnak a fogvatartottak szakképzésének biztosítására, kiderült, hogy a 36 országból 12 esetében egyáltalán nem alkalmaztak oktatót, vagy csak kevesebb mint egy oktató jutott 100 fogvatartottra. Ezzel a körülménnyel hozható összefüggésbe a Japánt, Romániát, Oroszországot e tekintetben kedvező színben feltüntető ország-jelentés. 9 országnál – közülük 7 az EU tagja – a szakoktatók kevesebb mint 35 fogvatartottat képeznek, ami még elfogadható aránynak tűnik. 5 ország jelentésében (Cseh Köztársaság, Jordánia, Luxemburg, Szingapúr, Sri Lanka) a szakképzés lehetősége a legtöbb fogvatartott számára rendelkezésre állt. További válaszadó 5 ország (Írország, Libanon, Szaud-Arábia, Dél-Afrika, USA) ezt az oktatási-képzési alternatívát már csak a fogvatartottak felének tudta biztosítani. 23 állam esetében a szakképzésben való részvétel a börtönnépszerűség csak 1/4-ét, illetőleg ennél is kisebb hányadát érintette. Egyedül Haiti jelezte, hogy fogvatartottai egyáltalán nem részesülnek szakmai képzésben.

¹⁹ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R/89./sz. ajánlása a tagállamoknak a börtönművelődésről. In: Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár, 1990/4.

²⁰ Részletesen ld. Helena *Henriksson* and Ralph *Krech*: International Perspectives. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives 1999. 304–308. p.

²¹ A csak 1995-ig terjedő kitekintés oka, hogy e tárgykörben frissebb adatok nem álltak rendelkezésre.

²² Forrás: Helena *Henriksson* and Ralph *Krech*, i.m.:302–303. p

Ausztriában a Bv-törvény 48. §-a elismeri a fogvatartottak szakképzésre való jogát érdeklődésük, képességük és személyes képzettségüknek megfelelően. A szakképzésben való részvételre elméletileg akkor kerülhet sor, ha a fogvatartottnak nincs szakmája, vagy szakmáját a börtönben nem tudja gyakorolni. A gyakorlatban nagyon kicsiny számú rab van abban a helyzetben, hogy ezen joggal élve előnyösebb pozícióba kerülhessen, mivel helyileg a szakképzéseket a börtön közelében lehet csak megszervezni és elvégzésére a büntetés tartam alatt van lehetőség.²³

Kedvezőbb képet mutat a dán szabályozás, ahol az oktatók alapvető feladata a fogvatartottak oktatásában való részvételének motiválása. Dániában a fogvatartottak képzése önkéntes alapokon nyugszik és egyénre szabott programokon alapul, amelyek az utógondozás keretében a szabadulás után is folytathatók.

Hollandiában a képzés szervezését és lebonyolítását az egyes intézmények maguk végzik. A büntetés-végrehajtási intézményeken belül azonban nem igazán lehet minőségi munkát elsajátítani. A szakmunka közismerten szakmai felkészültséget kíván meg, amivel a rabok többsége nem rendelkezik. Vannak börtönök, ahol fémmunkákkal, faipari munkákkal, bútorkészítéssel szakmai lehetőséget kínálnak a fogvatartottnak, de a munkák java része mégis egyszerű, mint például műanyag gyermekjátékok összeszerelése. Igazán keresettnek tekinthető tevékenységek a holland börtönökben a házi munkák: a folyosók tisztán tartása, kávé felszolgálása az étel kiszolgálásában és a konyhában való segédkezés. Ezekon felül valamennyi fogvatartott kötelessége saját cellájának tisztán tartása.²⁴

Lengyelországban az 1989. évi Börtönszabályok 40. §-a irányelvként fogalmazza meg, hogy a fogvatartottak foglalkoztatásánál egészségi állapotuk, koruk, szakképzettségük és érdeklődésük egyaránt számításba veendő tényezők.

Spanyolországban a büntetés-végrehajtási intézménybe történő befogadáskor már felméri az egyes fogvatartottak szellemi, szakmai ismereteinek szintjét. A Börtöntörvény 27. §-a tartalmazza azon szempontokat, amelyeknek az elvégzendő munka típusa meg kell, hogy feleljen. Így szükséges a fogvatartottak számára szakképzési tevékenységeket, tudományos, oktatási tevékenységeket biztosítani, a kezelési terv részeként foglalkoztatási tevékenységet, intellektuális, művészeti munkákat, szakmákat alkalmazni.²⁵

Az 1996 májusában hatályba lépő Börtönrendelet 133. §-a kimondja, hogy minden elítélt személy kötelezettsége a munkavégzés, de csak a fent említett törvényhelyben szereplő tevékenységek végzése kényszeríthető ki.

Néhány országban a büntetés-végrehajtásnak nem célja, hogy a fogvatartottnak szakképzettséget és kellő munkatapasztalatot adjon, illetve a fogvatartottak nehéz munkával való ellátása büntető intézkedésnek tekinthető. Japánban például a fogvatartottak munkavégzését a drákói szigor jellemzi. Számos büntető intézet kényszeríti elítélteit menetelésre katonai stílusban a munkavégzés helyszínére menet, illetőleg a börtönbe történő visszaúton. A raboknak a menetelés alatt „egy-kettőt” kell skandálniuk és közben helyben járva karjukat lengetni vállmagasságba.

A börtönmunka általános felfogását jól tükrözi a tokiói Fuchu Börtön „Börtönélet kézikönyve”: Az ítélet legfontosabb része a kijelölt munkakötelezettség teljesítése.

²³ Amo Pilgram: Austria. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives 1999. 7–19. p.

²⁴ Kelk, i. m.: 173–175. p.

²⁵ A téma részletes elemzését ld. Esther Giménez-Salinas: Spain. 245–249. p.

Azon elítéltek, akiket munkavégzéssel együtt járó szabadságvesztésre ítélték, kötelesek a törvény alapján számukra kijelölt munkát végezni. Ha az elítélt alapos ok nélkül megtagadná, abbahagyná a munkát, vagy kérné a munka típusának megváltoztatását, ez úgy tekintendő, mint a kötelezettség megszegése és szigorú intézkedést von maga után (Fuchu Prison, 1996:7. szakasz).²⁶

1995 novemberében az Amnesty International hozta nyilvánosságra az összekötözött rabok intézményének felelevenítését Alabama és Arizona, majd harmadikként Florida államban. A jelentés szerint az összekötözött-összeláncolt rabokat kemény fizikai munka végzésére kötelezik. A három alabamai börtönben ezen intézményt a közepesen veszélyes elítéltekkel szemben alkalmazzák 1-től 3 hónapig terjedő időtartamban. A 400 fogvatartott egy 200 személy befogadására alkalmas hálóteremben aludt, a kora reggeli órákban keltették őket és munkavégzés közben egy „Alabama összekötözött rabja” feliratú sapkát viseltek megkülönböztetésül. A rabok egy 2,5 méteres és 1,5 kilós láncsal voltak összekötözve, amelyet akkor sem vettek le róluk, amikor az illemhelyre mentek. Napi 10–12 órát dolgoztak, gyakorta a forró napsütésben, minimálisan rövid szünetekkel.²⁷

Az Amnesty International az összekötözött rabok intézményét kegyetlen, antihumánus és lealacsonyító büntetésnek minősítette, amely az amerikai kormány által 1992. június 08-án ratifikált Polgári és Politikai Jogok nemzetközi Egyezségokmányának 7. cikkelyében lefektetett tilalomba ütközik. Az említett cikkely ugyanis leszögezi, hogy „senkit sem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánásnak vagy büntetésnek alávetni.”

A fogvatartottak munkaideje

A legtöbb országban a fogvatartottak munkanapja 5 és 8 óra között mozog. Ennél rövidebb tartamú a munkavégzés ugyanakkor például Görögországban, Írországban, Hollandiában. Ez utóbbi államban a zárt intézetekben a munkaórák számát napi 4 órára csökkentették le azért, hogy a fennmaradó 4 órában a fogvatartottaknak például sportolási, szabadidős tevékenységet biztosítsanak, illetőleg ezen időtartam alatt lehetővé tegyék a látogatást, valamint a beszélőt az ügyvéddel, pártfogóval. Ez a szabályozás azt is eredményezte, hogy amennyiben a fogvatartott ügyvédje a munkavégzésre kijelölt időben érkezett, úgy a börtönhivatalnok a látogatás engedélyezését megtagadhatta, különösen akkor, ha a látogatásra az érintettnek más alkalmas lehetőség is volt. A jelenlegi szabályozást a jövőben akként kívánják megváltoztatni, hogy a fogvatartottaknak legalább 6 órát kell naponta dolgozniuk, hetente pedig 4 napot. Ez gyakorlatilag heti 24, illetve maximum 26 órás munkavégzést eredményezhet a jövőben.²⁸

Sajátos megoldás, hogy a hosszú tartamú szabadságvesztésre ítélték esetén egy rendelkezés lehetővé teszi a fogvatartottak számára szabadnap igénybe vételét.

Az osztrák szabályozás e tekintetben általában követi és alkalmazza a szabad munkaerő piacon érvényesülő normákat. Így például a börtönben is alkalmazzák az általá-

²⁶ Kaido and Iguchi, i.m: 146–148. p.

²⁷ Részletesen ld. De Jonge, i.m. 315–320. p.

²⁸ Részletesen ld. Kelk, i. m.174–175. p.

nos maximum munkaórákra vonatkozó szabályokat. Ezen általános szabályok alóli kivételek olyan esetekben elfogadottak, amikor a munkavégzés pl. a mezőgazdaságban vagy az erdészetben történik [Bv-törvény 50. § (1)]. Ugyancsak a börtön falain kívüli szabályozás követése figyelhető meg a nemzeti ünnepnapok, illetve a vasárnapok munkaszüneti napként történő kezelésé tekintetében. Természeteszerűleg ilyenkor is el kell végezni az intézmények fenntartásához szükséges tevékenységeket, mint például a konyhai munkákat, valamint a kórteremben lévő betegek ellátását [50. § (3)].

A lengyeleknél a munkaórákra vonatkozó munkajogi rendelkezések a Bv. törvény alapján alkalmazhatók a dolgozó elítéltekre is.

Japánban a fogvatartottak napi 8 órát, hetente 40 órát dolgoznak, a szombatot, a vasárnapot és a nemzeti ünnepeket kivéve. A munkavégzés már korábban hivatkozott drákói szigorát tovább szemlélteti, hogy csak 15 perces szünetet engedélyeznek a raboknak reggel és a délutáni órákban, az ebédszünet pedig mindösszesen 40 percig tart. A fogvatartottak WC-re menni, orrot fújni vagy törölközni csal szünet alatt jogosultak.²⁹

Oroszországban a nagy számú munkanélküliség következtében napjainkban több mint 170.000 elítélt csupán részmunkaidőben, illetőleg nem egész héten át dolgozik.³⁰

Angliában és Walesban a Börtön szabályok értelmében a fogvatartottak maximum 10 órát dolgozhatnak naponta. Nem tisztázott ugyanakkor, hogy ezalatt folyamatos 10 órát kell-e érteni, mivel például a konyhán dolgozó fogvatartottak ennél hosszabb ideig is tartózkodhatnak munkahelyükön. A szabályozás alapján a fogvatartottaknak heti 1 szabadnapot kell biztosítani.

Dél-Afrikában a munkaidő az angol gyakorlathoz hasonlóan nem haladhatja meg a napi 10 órát. Hétköznaponként a munkára történő „kivonulás” nem eshet későbbre 7,00 óránál és a börtönbe történő visszaérkezésnek pedig 17,00 óra előtt időben meg kell történnie. Dél-Afrikában az ebéidő 12,00 és 13,00 óra között van. Bizonyos szükségyszerű kivételektől eltekintve a fogvatartottak nem dolgoznak vasárnap és meghatározott ünnepnapokon. Egyetlen fogvatartott sem végezhet munkát addig, míg a börtön egészségügyi tisztviselője meg nem állapítja a munkavégzésre való alkalmasságát. A személyzet ezen tagjának arra is van joga, hogy teljesen vagy részlegesen kivonja a fogvatartottat a munkából.³¹

A munkáltatás formái

A munkáltatás formáit tekintve követelményként fogalmazható meg a szabad társadalomban érvényesülő munkafeltételeket leginkább megközelítő tevékenységek büntetés-végrehajtáson belül történő alkalmazása. A munkáltatás jellege egyes országokban, így például Angliában nagy hagyományokra tekint vissza. Ezen államban a fogvatartottak meghatározó hányadát ugyanis a textiliparban foglalkoztatják. 1998 júniusában a 64.000 főt számláló börtönnépességből 53.000 elítéltet foglalkoztattak.³²

²⁹ *Kaido and Iguchi*, i.m.148. p.

³⁰ Forrás: Ugalovno-izpolnyitelnaja szisztema Rosszjizskoj Federácii, in: Rosszjizskaja Juszticija 9/2000. 61–62. p.

³¹ *Van Zyl Smit*, i. m. 222–230. p.

³² Vö. Rod *Morgan*: Imprisonment. In: *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford 1994. 889–893. p.

Közülük 8.000 fő a Börtön Vállalat Szolgálat (Prison Enterprise Services – PES) műhelyben dolgozott, további 2.000 személy a PES farmjain és kertjeiben és további 8000 rab foglalkoztatása pedig kimerült a helyi munkák, így takarítás, intézet-fenntartási munkák végzésében. A munkát nem végző elítéltek nagy számban egyéb tevékenységet folytattak, például oktatásban vettek részt.

Japánban az elítéltek jelentős része (1994-ben pl. 76 %-a) termelőmunkát végez, amely a legkülönbözőbb tevékenységeket foglalja magába. Így például a Pénzügyminisztérium adatai alapján 20 % körüli a ruhakészítésben, nagyjából hasonló az összeszerelésben és papír munkákban való részesedés, ennél kisebb hányadban (8–10 %) gépgyártás és faipari munkák, 5 %-ban nyomtatás és bőripari munkák alkották a termelőmunka típusait. A termelő munka mellett 20 % körüli arányban végeztek a fogvatartottak házi munkát (intézmény-fenntartási munkát) és elhanyagolható hányadban (3 %) vettek részt foglalkoztatási tréningben. Hollandiában a foglalkoztatás bérmunka keretében történik vagy az intézményen kívül vagy külső vállalkozó bevonásával az intézeten belül. A nyitott börtönökben a munkát privát munkáltatók végeztetik, legalább minimum munkabéért. Amennyiben munkavégzési problémák miatt valamely fogvatartottat elbocsátásra kerül, a holland szabályozás lehetővé teszi a fogvatartott zárt intézetbe történő áthelyezését. Ennek azonban feltétele, hogy a munkavégzés megkezdése előtt erről a körülményről a fogvatartottat tájékoztatni kell.

Sajátos megoldás érvényesül Ausztriában, ahol a munkáltatás formái között az önellátáson és a privát szférának végzett munkán kívül megtalálható a személyi állomány részére végzett munkáltatási forma is.

Dániában a nyitott intézetek elsősorban mezőgazdasági tevékenységet végeztenek a fogvatartottakkal, de több esetben ez kiegészül fa- és fémipari tevékenységekkel.

A fogvatartottak javadalmazása

A munkát végző fogvatartottak díjazásban részesítése tekintetében az egyes országok gyakorlatában és szabályozásában szembetűnő különbségek figyelhetők meg. A már korábban tárgyalt 1996. évi nemzetközi összehasonlító elemzés³³ a fogvatartottak javadalmazása tekintetében megállapította, hogy a válaszadó országok többsége a munkát végző rabok legalább 2/3-át részesítette munkadíjban, de a javadalmazás arányaiban nagy eltéréseket mutatott ki. Így például Korea, Peru, Szíria és Ukrajna azt jelezte, hogy fogvatartottai a börtöntisztviselők legalacsonyabb kategóriájának kifizetett átlagbér 91 és 100 %-a közötti arányú bért kapnak. 18 további ország esetében ezen arány már nem volt több 10 %-nál. 3 % alatti volt a munkabér Írországból, Máltán, valamint Dél-Afrikából, 3 és 7 % közötti Ausztráliából, Cipruson az Egyesült Királyságból és 8–10 % közötti Finnországból, Németországból, Görögországból, Hollandiából illetve Törökországból. A 10 és 50 % közötti arányú javadalmazást jelentettek többek között Belgiumból, Svédországból, Horvátországból, Dániából, Franciaországból. A börtönben végzett munka után egyáltalán nem kaptak díjazást ugyanakkor például Pápua Új-Guineában.

³³ Összehasonlításként egy 1990-ben végzett felmérés a fogvatartottak bérezése tekintetében 25 ország adatai alapján a nemzeti átlagbérek 0,2 és 100 %-a közötti arányban határozta meg a fogvatartottak munkájáért járó jövedelem mértékét.

Japánban bár a fogvatartottak munkabért nem kapnak, de pénzjutalomban részesülhetnek munkavégző képességük függvényében. A japán Igazságügyi Minisztérium adatai alapján 1997-ben az átlagos havi pénzjutalom körülbelül 3.905 yent (35 USA dollárt) tett ki. Ezen pénzjutalom egy részét a fogvatartottak az intézményen belül vásárlásra fordíthatják, míg a fennmaradó felhalmozott összeget a szabadulásukkor kapják kézhez.

Dirk Van Zyl Smit és Frieder Düinkel börtönmunka tárgyában készült összegző tanulmánya³⁴ a fogvatartottak javadalmazása kulcskérdésének a szabad munkaerő piacon érvényes bérek és a börtönmunkáért járó díjazás közötti nagy arányú eltérést jelöli meg, avagy Düinkel és Rössner szerint a börtönmunka igazi dilemmája, hogy a bérek még nem adekvátak. Düinkel az ideálisnak tekinthető egyenlőséghez legközelebbi helyzetet az osztrák szabályozásban véli felfedezni. Ausztriában ugyanis 1993 óta a börtönmunkáért járó jövedelmet formálisan, mint a foglalkoztató és a munkavállaló közötti alkuért járó bért determinálják.³⁵ A valósághoz azonban hozzátartozik, hogy a fogvatartottak bértükből csupán 25 %-ot kapnak személyes használatra,³⁶ miután a 75 %-os különbözetet szállás és ételmezési költségek címén levonják. Ez az összeg lehetővé teszi, hogy a fogvatartottak munkanélküliség esetére szóló biztosításban részesüljenek, de további fizetési kötelezettség terheli őket családjuk fenntartására, illetőleg az általuk okozott bűncselekmény áldozatainak kártalanítására is. A gyakorlatban tehát csak nagyvonalakban figyelhető meg a kinti munkáért járó bérek és a börtönmunkáért járó jövedelem közeledése.

Az osztrák szabályozás egyébiránt a fogvatartottak által végzett munka minden fajtáját fizetéssel kompenzálja, ez alól kivételt a börtöncellák tisztántartása képez.

Az osztrák modellhez való közeledés példája lehet Hollandia, ahol a fogvatartottak betegségük esetén is kapnak bért, bár a tényleges jövedelem alacsony. Jelenleg egy személy körülbelül 6 holland forintnyi összeget kaphat, amit gúnyosan csak borravalónak neveznek. Ez az összeg gyakorlatilag csak arra elegendő, hogy a fogvatartott üdítőt, kávét, dohányterméket, édességeket vásároljon. Az elítéltek jövedelme a szabad munkavállalók keresményének 10 %-át sem éri el, tartásdíj fizetési kötelezettség azonban nem terheli őket. A fogvatartottak jövedelmezésének jelenlegi bázisa még az 1948. februári 23-i birrendeleten alapul. Miként azt De Jonge megjegyzi, ahhoz, hogy valamennyi fogvatartott minimálbéren részesülhessen radikális reformra lenne szükség a társadalombiztosítási rendszerben.

Haladó kezdeményezésnek tekinthető az a Hamburg városában 1991 vége óta bevezetett rendszer, amelyben két nyitott börtön esetében az üzemeltetést két magánvállalat vette magához. A börtönben gyártott termékeket a szabad piacon értékesítik és az elítéltek piac-orientált bért kapnak, amely tartalmazza a társadalombiztosítást is. Ezen

³⁴ Conclusion. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives 1999. 339–342. p.

³⁵ Az osztrák modellt érdemes összevetni a lengyel Legfelsőbb Bíróság 1970. február 11-i és 1979. március 30-i döntéseivel, amelyekben a bíróság lefektette azon véleményét, miszerint az elítélt munka a közjog egyik alkotóeleme, olyan kapcsolat az elítélt és a börtönadminisztráció között, amelyet nem lehet individuális foglalkoztatási köteleknek tekinteni. Holda, Wojcieszczuk, valamint Liszc már ekkor felvetették, hogy a dolgozó elítélteknek biztosítani kellene a munkavállalók teljes státuszát. Ezen javaslatuk 1990-ben részlegesen elfogadásra került, miután az 1969. évi Bv. törvényt módosították és egyes munkajogi szabályokat kiterjesztettek az elítéltekre is. A gyakorlatban egészen 1998-ig a munkajog nem biztosított speciális munkajogi kapcsolatot az elítélt és a munkaadó között, akár a börtön volt a foglalkoztató, akár a börtönön kívüli intézmény.

³⁶ Ezen összeggel az előzetes letartóztatásban lévőök szabadon rendelkeznek, míg az elítéltek csak a felével. A másik felét esetükben ugyanis szabadulásukig visszatartják.

szűk körben érvényesülő modellel szemben Németországban a Börtöntörvény hatályba lépését (1976) követő 20 évben a börtönmunkáért járó jövedelmeket nem hozták összhangba a szabad piacon érvényesülő keresményekkel. A fogvatartottak jövedelme így mindösszesen 5 %-át tette ki azon összes személy átlagos jövedelmének, akik az előző naptári év alatt a nemzeti nyugdíjrendszerhez hozzájárultak. 1991-ban az egy fogvatartottra jutó napi ráta körülbelül 10 DEM volt. A Szövetségi Államokon belül a legalacsonyabb jövedelmi szint Bremenben volt 8,38 DEM-mel, míg Berlinben ugyan-ezen időben az összeg 16,46 DEM volt.

Jelenleg az átlagos jövedelem fogvatartottanként és naponként nem haladja meg a 12 DEM-et, ami havi kb. 250 DEM-et jelent.³⁷ Ennek az összegnek az 1/3-a a börtönigazgatóságnál marad és a fogvatartottak csak szabadulásukkor kapják egyösszegben kézhez.

1998-ban a Német Szövetségi Alkotmánybíróság a jelenlegi helyzetet alkotmányellenesnek minősítette és kötelezte az államot, hogy 2000. december 31-ig vezessen be egy igazságosabb javadalmazási rendszert a munkát végző fogvatartottak érdekében. Amint arra Dünkel rávilágít a német bíróság döntése fontos precedens lehet valamennyi ország számára. Leszögezi ugyanakkor, hogy bár a bíróság véleménye szerint csak az „alkalmas” díjazott munka szolgálja a reszocializációt, kellő óvatossággal elmulasztotta felvázolni, hogy mit is kell „alkalmas” munka alatt érteni.

Lengyelországban az 1969. évi Bv. törvény alapján a börtönmunkának két típusa létezik. Az egyik egy fizetett munka az iparban vagy a szolgáltató szektorban a börtönön belül illetőleg kívül, másrésről pedig egy ingyenes munkavégzés, ami állami intézményekben végzett munkát, illetve házi munkát, valamint intézmény-fenntartási munkát foglalt magába havi 60 órát meg nem haladó tartamban.

Az állami hivataloknál, hatóságoknál történő munkavégzésre 1990 óta nem kötelezhetőek a lengyel fogvatartottak, illetve a Bv. törvény 1995. évi módosítása nyomán ezen ingyenes munkavégzés feltétele a fogvatartott írásbeli hozzájárulása.

A Bv. törvény 49. § (4) bekezdése alapján az elítéltek 60 órát³⁸ meg nem haladó tartamban nem voltak jogosultak ellentételezésre az általuk végzett házi munka, valamint az intézmény fenntartási munka tekintetében. Ez tehát egy ingyenes munka volt, amely azonban ha lelkiismeretesen végezték, pénzügyileg jutalmazható volt az intézmény igazgatója által, azaz az igazgatónak jogában állt eldönteni, hogy a munkát fizetett vagy nem fizetett munkaként kezelje-e.

A törvény 49. § (3) bekezdése értelmében a börtönmunkáért járó jövedelem azonos mértékű kell, hogy legyen a szabad munkavállalók által hasonló típusú munkáért járó bérezéssel, a törvény 52. §-a alapján ugyanakkor kötelező levonások terhelik a munkabért. A valóságban az elítéltek igen rosszul fizetettek. 1996 májusában például az elítelti munkáért járó átlagos jövedelem havi 254 zloty volt, miközben az iparban dolgozók átlagjövedelme 936 zloty-t tett ki.

Az állam a nemzeti munkajogi és adójogi rendelkezések alapján a fogvatartottak jövedelméből társadalombiztosítási díjat és adót von le. A Börtöntörvény már hivatko-

³⁷ Vö. Kaiser *Günther*: Deutscher Strafvollzug in europäischer Perspektive. In: Festschrift f. Alexander Böhm Berlin, New York 1999. 25–48. p.

³⁸ A Bv. törvény 1990. évi módosítása nyomán csökkentették a fizetés nélküli munka terjedelmét: az új változat azt havi 30 óráig terjedően korlátozza, majd 1995-ben az újbóli módosítás a munka határát ismét havi 60 órában jelölte meg. 1990 előtt ez a tartam 42 óráig, 1981 előtt pedig 46 óráig terjedhetett hetente.

zott 52. §-a alapján ezen jövedelem tovább csökken, mivel a jövedelem 10 %-a a szabadulás utáni segélyező alaphoz kerül, 40 % pedig az állami költségvetéshez ugyanakkor az elítélt fizetésének legalább 50 %-át meg kell hogy kapja.³⁹ Az 50 %-ot meghaladó és 75 %-ig terjedő összeget kaphat a fogvatartott ugyanakkor abban az esetben, ha lelkiismeretesen és hatékonyan dolgozik, továbbá ha családjának támogatásra van szüksége, illetőleg kompenzációt kell fizetnie az elkövetett bűncselekménnyel összefüggésben. 1996 májusában 6.357 olyan fogvatartott dolgozott, akinek eltartási kötelezettsége állt fenn családja irányába. Javadalmazásuk 1.563 esetben megemelkedett a család szegénysége következtében.

Az 1997. évi új Bv. törvény rendelkezései a munkáért járó díjazás tekintetében hasonlóak az 1969. évi Bv. törvény rendelkezésével. Így továbbra is a börtönigazgató dönt a fogvatartottak foglalkoztatásáról és határozza meg az elítélti munka javadalmazásának rátáját.

Svájcban a Büntető Törvénykönyv 376. §-a értelmében a fogvatartottak a kantonok által meghatározott munkabérben részesülnek. Ennek következménye, hogy az elmúlt évekig a jövedelem szintekben igen nagy különbségek voltak megfigyelhetők. Amíg például 1976-ban a nyugat-svájci kantonokban kifizetett átlagos jövedelem naponta 8,50 frank volt, addig ezen összeg Kelet-Svájcban 9,00 frank, az északi kantonokban és Svájc belsejében pedig 14,00 frank volt. Miután a 3 regionális börtönkonkordátum harmonizálta és egyben megemelte a fogvatartottaknak járó keresmény összegét 1995-ben és 1996-ban az átlagos alapjövedelem valamennyi kantonban naponta 24,50 frankot tett ki. Ez az összeg 1998-ban 26,00 frank volt.

Svájcban egyébiránt a fogvatartottak nemcsak a kijelölt munka elvégzése esetén kaptak bért, hanem azon alkalmakkor is, amikor saját hibájukon kívül (pl. betegség) következtében nem tudnak munkát végezni, illetve amennyiben a munkavégzés alternatívájaként felkínált oktatási-szakképzési⁴⁰ programokon vesznek részt.

Spanyolországban a fogvatartottak bérezése egyrésztől függ a munkaórák számától, valamint a termelő tevékenységtől. 1995-től a Rehabilitációt Kezdeményező Központ (CIRE) összesen 310.302.398 pesetet fizetett ki a fogvatartottaknak, ami havi lebontásban 14.023 pesetet tett ki.⁴¹ A CIRE szerint egyes elítéltek 60.000 pesetet keresnek havonta, míg más esetekben napi 8 órás munkavégzés havi 100.000, sőt 120.000 keresményt is eredményezhet. Az itt vázolt eltérés a különböző munkatípusokkal magyarázható. Így például a ruhakészítés területén dolgozó rabok többet keresnek az elektronikus alkatrészeket összeszerelő társaiknál, ez utóbbiaknál pedig kevesebb jövedelmet kapnak a szakképzetlen manuális munkát végző fogvatartottak.⁴²

Anglia és Wales esetében a fogvatartottak által végzett munka minden formáját kompenzálják, de jelentős eltérések érvényesülnek az arányokat illetően. Általánosságban elmondható, hogy az elítéltek hetente kb. 7 fontot, azaz havi 28 fontot kapnak munkájukért. Relatíván kis számú azon elítélti kör, akik az ún. „kiemelt munka” révén

³⁹ 1995 előtt ez a minimum összeg 25 % volt, az új Börtön szabályok elfogadása, azaz 1989 előtt pedig 20 %. 1995 előtt a szabadulás utáni segélyező alaphoz csak a fogvatartottak jövedelmének 5 %-a járt.

⁴⁰ Andrea Baechtold: Switzerland. In: Prison Labour: Salvation or Slavery? International Perspectives 1999. 263–264. p.

⁴¹ A CIRE által 1990 és 1995 között kifizetésre kerülő havi átlagösszegek – az 1993-as évben bekövetkező visszaesését leszámítva – folyamatosan emelkedő tendenciát mutattak. Az 1995-re vonatkozó utolsó rendelkezésre álló adat szerint ezen átlagjövedelem 14.023 peseta volt.

⁴² Gimenez-Salinas, i. m. 254–255. p.

heti 23–35 fontra tehetnek szert. Munkanélküliség esetén az angol szabályozás minimális munkanélküli összeget biztosít a fogvatartottai számára.⁴³

ZSUZSANNA JUHÁSZ

SURVEY OF THE INTERNATIONAL PRISON LABOUR

(Summary)

The origins of prison labour can be found in the ancient practice of slavery. In the nineteenth century, much prison work took the form of forced labour under inhuman conditions. During the twentieth century, prison labour has been considered an important element in the rehabilitation of the prisoner during the period of incarceration.

In most countries there is a duty on all sentenced prisoners to work. This is true of countries as Netherlands, Switzerland, Poland, Austria, Japan and so on. The most important problem raised by structural unemployment in many societies was whether a right to work should or could be recognized. Some countries even manage to provide some work for pre-trial detainees who wish to work, but normally unsentenced prisoners have only limited obligations to perform tasks related to health and hygiene.

In recent years, the availability of work in prison has declined in most countries. In the societies of eastern and central Europe the problem is that with the introduction of the market economy unprofitable firms have collapsed and unemployment has increased: the level of unemployment in penal institutions is now greater than elsewhere.

⁴³ *Vagg and Smartt*, i. m. 40–41. p.